GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2024

Atıf / *Citation*
DEMİR, E. (2024). "Sosyolojik Bir İnceleme: Dil, Kültür ve Uygarlık Hakkında Görüşleriyle Ziya Gökalp". *Gazi Türkiyat*, 34: 227-239.

Geliş / *Submitted* 22.01.2024
Kabul / *Accepted* 22.05.2024
DOI 10.34189/gtd.34.013

SOSYOLOJİK BİR İNCELEME: DİL, KÜLTÜR VE UYGARLIK HAKKINDA GÖRÜŞLERİYLE ZİYA GÖKALP

A Sociological Review: Ziya Gökalp with His Views on Language, Culture and Civilization

Erdi DEMİR *

Öz
Bu çalışmada Türk sosyolojisinde önemli yere sahip Ziya Gökalp'in dil, kültür ve uygarlık hakkındaki görüşleri üzerinde durulmuştur. Kültür, uygarlık ve Türkçülükle ilgili fikirlerini bilimsel ve akademik temelde sentezleyen Ziya Gökalp, Türk toplumsal düşünce dünyasına özgün, kapsamlı ve işlevsel katkılar sağlamıştır. Bu incelemede Ziya Gökalp'in kültür, dil ve uygarlık üzerine görüşleri ve bu görüşleri içeren çalışmalar sistematik olarak incelenerek betimsel olarak yorumlanmıştır. Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies gibi toplumbilimcilerden etkilenen Ziya Gökalp, dili sadece iletişim aracı olarak görmemiş, dili millî kimliği inşa eden başat unsur olarak değerlendirmiştir. Nitekim dil millî kimliği inşa eden ve tanımlayan güçlü bir dayanak noktasıdır. Gökalp, Türk dilinin sade, çağdaş ve anlaşılabilir olması gerektiğine inanmış bir düşünürdür. Dili de kültürün bir parçası kabul eden Gökalp, kültürü toplumları geleceğe hazırlayan, duygusal, taklit edilemeyen ahlak, norm, gelenek, heyecan ve inanışlar olarak kabul etmiştir. Tönnies'in aksine kültür ve uygarlık arasında bir uyumsuzluk olmadığını savunan Gökalp, kültürün otantik dinamiklerden uygarlığın ise evrensel kabul, bilimsel yöntem ve maddi unsurlardan oluştuğunu belirtmiştir. Ziya Gökalp'in temel düşüncesi, Türk toplumunun kendi kültürel ve toplumsal değerlerini, öz kimliğini muhafaza etmek suretiyle uygarlaşması esasına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, dil, kültür, uygarlık, Türkçülük.

Abstract
In this study, the views of Ziya Gökalp, who has an important place in Turkish sociology, about language, culture and civilization are focused on. Synthesizing his ideas about culture, civilization and Turkishness on a scientific and academic basis, Ziya Gökalp has made original, comprehensive and functional contributions to the world of Turkish social thought. In this review, Ziya Gökalp's views on culture, language and civilization and the studies containing these views have been systematically examined and interpreted descriptively. Influenced by sociologists such as Emile Durkheim and Ferdinand Tönnies, Ziya Gökalp did not see language only as a means of communication, he considered language as the main element that builds national identity. As a matter of fact, language is a strong fulcrum that builds and defines national identity.

* *Dr., Antalya/TÜRKİYE. edemir.akdeniz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3227-5984*

Gökalp is a thinker who believes that the Turkish language should be simple, contemporary and understandable. By accepting language as a part of culture, Gökalp accepts culture as emotional, inimitable morals, norms, traditions, excitement, and beliefs that prepare societies for the future. Gökalp, who argues that there is no incompatibility between culture and civilization, unlike Tönnies, stated that culture consists of authentic dynamics, and civilization consists of universal acceptance, scientific method and material elements. Dec. The basic idea of Ziya Gökalp is based on the principle of civilizing Turkish society by preserving its own cultural and social values and self-identity.

Keywords: Ziya Gökalp, language, culture, civilization, Turkism.

GİRİŞ

Ziya Gökalp, Türk düşün dünyasına görüşleri ve yaratıcı düşünce tarzı ile değerli katkılar sunmuş bir düşünürdür. 1876 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelen Mehmet Ziya, 1924 yılında hayatını kaybetmiştir. Bir Türk-Osmanlı aydını olan Ziya Gökalp, Türk sosyolojisinin kurucu isimlerinin başında gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önleyebilmek adına bir takım siyasal ve toplumsal fikir akımlarını tartışan Gökalp, 1911-1918 yılları arasında etkin bir fikir faaliyetinde bulunmuştur (Berkes 1954: 375).

Bu çalışmada, Türk sosyoloji tarihinde önemli bir yere sahip olan Ziya Gökalp'in, dil, kültür ve uygarlık üzerine görüşleri sosyolojik açıdan incelenmiştir. Literatür (alan yazın) taramasına dayalı yapılan betimsel incelemede, Gökalp'in dil ve kültür ilişkisini nasıl yorumladığı, kültür ve uygarlık kavramlarının ne anlam ifade ettiği irdelenmiştir. Bu itibarla Ziya Gökalp için düşünce ve anlam dünyasında dil ve kültür olgularının nasıl bir işleve sahip olduğu sorgulanmıştır. Gökalp'in düşünceleri, 1908 yılında gerçekleşen meşrutiyet yönetimi ve beraberinde oluşan sosyokültürel değişimler üzerine şekillenmiştir. Nitekim Gökalp'in Osmanlı Devleti'nin heterojen yapısından ulus devlet yapısına geçişine tanıklık etmesi önemlidir.

Yaklaşık 600 yıl boyunca siyasal varlığını sürdüren Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla oluşan sosyokültürel ve siyasal değişim karşısında Gökalp'in Türkçülük, İslamcılık ve Batı değerlerini birleştirici fikir ve önerileri, Türk toplumsal yaşamında önemli rol oynamıştır (Parla 1985: 2). Ziya Gökalp, Türk düşünce dünyası ve sosyolojisine görüşleriyle derin izler bırakmış bir toplumbilimcidir. Gökalp'in dil hakkındaki düşünceleri inşa ettiği kültür (hars) ve uygarlık çıkarımlarının omurgasını oluşturmaktadır. Pozitif bilim anlayışını kabul eden Gökalp, bir toplumu bir arada tutabilecek harcın yaşam tarzı ve bir topluma ait değerler dizesinde saklı olduğu fikrini savunmuştur (Baltacıoğlu 1964: 3). Buna göre doğa bilimleri, canlı bilimi ve toplum bilimi birbirinden ayrı bilimler olup, yöntemleri ve inceleme alanları farklıdır. Toplum bilimin amacı, öznel bakış açısıyla değil, toplumda var olan olay, durum ve olguları olduğu şekilde nesnel kriterle incelemek, toplumsal yapıları metodolojik olarak yorumlayabilmektir.

Kültürü bütünleştirici bir unsur olarak kabul eden Gökalp, kültür olgusunun sosyolojik işlevi ve kapsamı üzerinde durmuştur. Gökalp'in bu düşünce tarzının

şekillenmesinde içinde yaşadığı Osmanlı-Türk toplumunun siyasal ve toplumsal ikliminin etkili olduğu düşünülebilir. Öyle ki Gökalp, İttihat ve Terakki hareketi büro ve şubelerinin açılmasında önemli rol oynadığı gibi 1908 yılında Diyarbakır'da *Peyman* isimli bir gazete de çıkarmıştır. Özgürlük, adalet, eşitlik ve toplumsal dayanışma ile ilgili çalışmalar ve seminerler veren Gökalp, 1909 yılında Selanik'e gitmiş ve burada ilim ve fikir hayatına yön verecek olan çalışmalarının temelini atmıştır (Türkman 2010: 147). 1912 yılında yapılan seçimlerde Ergani-Maden mebusu olarak milletvekili seçilen düşünür, Balkan Savaşları sebebiyle kısa süren meclis çalışmalarının ardından İstanbul'da Yusuf Akçura ile tanışmıştır. Türk Ocağı'na kaydını yaptıran düşünür, *Türk Yurdu* dergisinde Türkçülük akımı üzerine felsefi ve sosyolojik yazılar yazmıştır.

Emile Durkheim, ve Ferdinand Tönnies gibi toplumbilimcilerin çalışmalarını inceleyen Ziya Gökalp, Tönnies'in cemaat ve cemiyet çözümlemesinden etkilenmiştir. Cemaat ve cemiyet çözümlemesi toplumbilimsel, ahlaki ve halkbilimle ilgisi olan bir toplumsal yapı çözümlemesidir (Heberle 1937: 9). Cemaati kültür, cemiyeti uygarlık bağlamında yorumlayan Tönnies, kültürü duygusal, inanç ve sanatsal görüşle ilgili bir kavram olarak değerlendirmiştir. Uygarlığı ise bilimsel, hukuksal ve teknik gelişme bağlamında yorumlamıştır. Buradan hareket edilirse Gökalp'in kültür ve uygarlık kavramlarına dair toplumsal yapı çözümlemesinin Tönnies'in bakış açısından çok da farklı olmadığı değerlendirilebilir.

Ziya Gökalp, Tönnies'in kültür ve uygarlık kavramlarını uzlaşmazlık ve çatışma ekseninde değerlendirmesine karşın, bu iki kavramın birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu belirtmiştir. Gökalp, kültürlerin uygarlığı oluşturduğunu, güçlü bir toplumsal kültüre sahip toplumların uygar toplumlar dairesine girebileceğini düşünmektedir (Arslan 2012: 15). Bilim tarihimizde kültür kavramını, anlam felsefesi ve içeriğini ilk açıklayan toplumbilimci olan Gökalp'in kültür, uygarlık üzerine görüşlerinin oldukça işlevsel, anlamlı ve kapsayıcı niteliklere sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu bakımdan yapılan çalışmanın literatüre (alan yazına) düşünsel ve felsefi açıdan zengin katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışma literatür taramasına dayalı betimsel bir incelemeye dayanmaktadır. Literatür taraması, belirli bir çalışma disipliniyle ilgili yapılmış çalışmaların, sistematik biçimde özetlenerek yorumlanması ve sentezlenmesi olarak ifade edilebilir (Cooper 1998: 3). Bu incelemede Ziya Gökalp'in dil, kültür ve uygarlık kavramlarıyla ilgili görüş ve düşüncelerinin incelenmesi ve sosyolojik bağlamda yorumlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Gökalp'in kaleme aldığı eserler ve bahse konu inceleme alanıyla ilgili çalışmalar sistematik olarak incelenerek sentezlenmiştir. Türk düşünce tarihine yön veren bir sosyolog olarak Gökalp'in görüş ve anlam dünyası, sosyolojik bir karaktere sahiptir.

Bu itibarla çalışmada; Ziya Gökalp'e göre dilin kültürle nasıl bir ilişkisi vardır? Dilin millî kültürle ne tür ilgisi bulunmaktadır? Ziya Gökalp sosyolojisinde kültür ne anlama gelmektedir? Ziya Gökalp'e göre kültür ve uygarlık arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Ziya Gökalp'e göre kültür ve uygarlık arasındaki farklar nelerdir? sorularına cevap aranmıştır. Çalışmanın kavramsal ve düşünsel yönden alanyazına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

ZİYA GÖKALP VE DİL ANLAYIŞI

Dil, bir milletin kendine has kültürel karakteristiklerini, toplumsal zenginliğini yansıtan önemli bir iletişim aracıdır. Dil sadece insanlarla iletişim kurmaya yarayan bir kodlama ya da etkileşim aracı değil, aynı zamanda millî kültürün dokusunu oluşturan en önemli unsurlardandır. Bu bakımdan dil, ulusların geçmişle ve günümüzle bağlantı kurmasını sağlayan, kimliğin tanımlayıcısı niteliğindedir (Kaplan 1989: 186; Demir 2023a: 182). Dil ile mit, destan, gelenek ve sosyal alışkanlıklar aktarılabildiği gibi kültürün maddi ürünleri de (sanat evleri, üniversiteler, ibadethaneler, iletişim araçları, üretim araçları, müzeler vb.) dil ile ifade ve anlam kazanabilmektedir (Thompson-Hickey 2005: 57). Gökalp, dilin kültürün temel bir bileşeni olduğunu savunmuş, dilin toplumsal birleştirici gücüne vurgu yapmıştır.

Ziya Gökalp'in dil üzerine yürütmüş olduğu fikir, Türk dilinin sadeleşmesi ve yenilenmesiyle ilgilidir. Nitekim toplumsal kabuller, değerler sistemi, normlar, gelenek ve göreneklerin esas temelini dil aygıtı oluşturmaktadır (Timurtaş 1964: 71; Gökalp 2006: 35). Buradan hareketle ulusları ortaya çıkaran, ulusların sahip olduğu maddi ya da manevi eserlerin ve değerlerin dil pratiği ile inşa edilebildiği anlaşılmaktadır. Gökalp, bir topluluğun ulus olma vasfını kazanabilmesi açısından o topluluğun kendisine özgü bir dili olması gerektiğini savunmuştur. Gökalp'e göre Türk ulusunu bir arada tutacak biricik harç, Türk dili olmalıdır (Gökalp 2006: 38). Öyle ise Türk dilini yabancı dil ve kelimelerden arındırmak, Türkçenin halk arasında konuşulan ve var olan özelliklerini korumak oldukça önemlidir (Gürsoy-Çapcıoğlu 2006: 96). Bu açıdan Osmanlı-Türk toplumunun geçirdiği tarihsel ve sosyolojik süreç göz önünde bulundurulursa farklı inançlara sahip toplulukların birlikte yaşama kültürü, gündelik yaşamdaki konuşma kalıpları, terim ve sözcüklerden geçişlerin ve etkilenmelerin ne kadar kolay olabileceği düşünülebilir. Kaldı ki Arapça ve Farsça 'nın Osmanlı-Türk toplumunun inanç karakteristikleri üzerindeki etkileriyle bazı kelimelerin Türkçenin içine dâhil olabilmesi mümkün olabilmiştir.

Gökalp (2005: 155) bu yönüyle Osmanlı Devleti'nin kullandığı yazışma dili ve Türkçeyi kıyaslayarak birtakım eleştiriler getirmiştir. Öyle ki Gökalp, Türkiye'nin ulus dilini Türkçe ve konuşma dilini İstanbul Türkçesi olarak tarif etmiştir. Çünkü bir toplumun başkentinde hangi dil konuşuluyorsa, o dil meşruiyet kazanmış ve o ulusun topraklarında o dil halkın büyük çoğunluğunca kabul gömüş demektir. Gökalp, bir

ulusun başkentinde hangi dil yaygın olarak konuşuluyorsa o dilin aynı zamanda yazı dili hâline gelmesi görüşünü benimsemektedir. Bu bağlamda Gökalp, İstanbul örnekleminden yola çıkarak halkın tamamına yakınının Türkçe konuştuğunu ama Türkçenin yazı dili olmadığını belirtmiştir. Bahse konu durumu patolojik yani dil hastalığı vakası olarak gören düşünür, konuşma dili ile yazı dilinin aynı olması gerektiğini aksi takdirde kültür ve kimlik çatışması başta olmak üzere o toplumu bir arada dayanışma içinde sürdürülebilir kılabilmenin güç olduğunu savunmuştur (Özdeniz 1976: 29; Gökalp 2005: 156). Dolayısıyla Gökalp aynı dili paylaşan toplulukların birbirleriyle kültürel paylaşım sağlayabileceği görüşünü benimsemekte, etnisitenin önemli bir unsur olmadığını düşünmektedir. Örnek vermek gerekirse Amerikan toplumu bu açıdan iyi bir örneklem oluşturmaktadır. Farklı inanç, değer ve etnisiteye sahip olmalarına karşın Amerika'yı Amerika yapan kültürel değerlerin başında, ortak payda olarak dil mekanizması gelmektedir. Çinli, Güney Amerikalı, Hintli ya da Afrika göçmeni kim olursa olsun Amerika'da İngilizce konuşabilmekte, bu duyarlılık toplumsal bağlar başta olmak üzere biz kimliğini inşa edebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yazı dilinin sadece yazılı eser ve belgelerle sınırlı kalması, yapay ve üç farklı dilin birleşimiyle oluşmuş olması, bir kelimenin iki ya da üç farklı anlama gelecek şekilde içeriğe sahip olması gibi hususlar Osmanlı dilinin konuşma dili hâline gelememesinde önemli rol oynamıştır. Türklerin İslam uygarlığı dairesine girmesi, ibadet dilinin Arapça olması, XII. yüzyıldan itibaren edebi dil bakımından Farsça'nın aşındırıcı etkisi Türk dili üzerinde oldukça olumsuz etkiler yapmıştır (Timurtaş 1964: 73). Kaldı ki Osmanlı yazı dilinde bir kelimenin birden çok anlama gelebilmesi anlam karmaşasına yol açabilmektedir. Türkçe ise Osmanlı yazı dili karşısında halk arasında konuşulan ama yazı dili hâline gelmemiş egemen dil konumundadır (Özdemir 1976: 41). Gökalp'e göre dil birlikteliği kültür birliğini sağlayabilmenin omurgasını oluşturmaktadır. Dil birliğinden kasıt gelenekler birliğidir. Nitekim aynı kültürel damardan beslenen ama farklı etnik kökenlere sahip toplumlar da bulunabilmektedir. Türk ırkı denildiğinde farklı inançlara sahip olsalar da Gagavuzlar, Yakutlar, Karaimler (Hazarlar), Peçenekler, Oğuzlar gibi Türkçe konuşan topluluklar akla gelmektedir. Ortak unsur Türkçe konuşabilecekleri gibi ortak dilin esasen gelenek gibi zengin soyut bir kültürel mirası yansıttığı düşünülebilir (Baltacıoğlu 1964: 5).

Türkman (2010: 151) Gökalp'in dil birliğinden kastını Türkçülük fikriyatının bir aşaması olarak değerlendirmektedir. Oysaki tarih sahnesinde bir topluluğun millet olabilmesi için dil, inanç, güzel sanatlar ve ahlak anlayışında birlik ve beraberliği sağlamış olması gerekmektedir. Gökalp'in Türkçülük ya da ulusçuluk anlayışı dışlayıcı, asimilasyonist ve ırkçılığı esas alan bir düşünce sistemine dayalı değildir. Gökalp'e göre Türk dili sade, anlaşılır ve çağdaş olmalıdır. Bu bağlamda dilimize giren sözcükler üç kısımda değerlendirilebilir. Bunlar Arapça ve Farsça'dan Türkçeye giren sözcükler, yabancı sözcükler ve Türkçe oluşturulan ya da yabancı kelimelere karşılık eş anlamlı kelimelerdir (Gökalp 2006: 34). Arapça ve Farsçadan Türkçeye giren

kelimeler, Türkçede eş anlamlı karşılığı bulunan ya da karşılığı bulunmayıp olduğu gibi alınarak kullanılabilen kelimelerdir. Örnek vermek gerekirse Farsça'dan Türkçeye giren "baskıç" yerine kullanılan merdiven, "gözgü" yerine Farsça'dan alınan "ayna" bu kelimelerdendir. Kabul edilebilir ki aynı coğrafyada uzun yıllar komşuluk yapan toplulukların kültürel etkileşimleri oldukça doğaldır. Ayna ve merdiven kelimeleri halk arasında kullanılmaya başlanınca Türkçe karşılıkları kullanılmamaya ve unutulmaya yüz tutmuştur (Gökalp 2005: 158). Bunun dışında bazı dinsel terimler de olduğu gibi Fars ya da Arap dillerinden Türkçeye geçmiş ve kullanılagelmiştir. Abdest, namaz, Kur'an ya da ezan gibi kelimeler bunlardan birkaçıdır.

Edebi bir içeriğe sahip olan divan edebiyatı ve şairlerinin Farsça ve Arapça gibi zengin ve ifade gücü yüksek dillerden etkilenmesi de bazı kelime ve sözcüklerin Türk diline geçiş yapmasında etkili olmuştur (Gökalp 2006: 36, 43). Gece yerine şeb, su yerine ab, ekmek yerine persit, baba yerine abı, inci yerine dürr gibi kelimelerin tercih edilmesi bu tür kelimelerin gündelik konuşma kalıplarını etkilemesine sebep olmuştur. Örneğin Anadolu'da tercih edilen Dürdane Farsça'da inci anlamına gelen dürr kelimesinden türemiştir. Dürdane ismi de inci tanesi anlamına gelmektedir. Gökalp (2006: 36) Türkçeye yabancı dillerden giren kelimelerin tamamının Arapça veya Farsça kökenli olmadığını Rum ve Ermeni dillerinden bazı kelimelerin de olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki Türkçeye giren sadece kelime ya da sözcükler değil bağlaç, edat ve tamlamalar da söz konusudur. Türkçenin sadeleşmesi, yabancı dilden giren kelimeler varsa bu kelimeler yerine Türkçe eş anlamlılarının kullanılması, Gökalp'in dilde sade ve anlaşılır olabilme hedeflerini içermektedir. Örneğin, Şuara'yı cedide yerine yeni şairler, edebiyat-ı Türkiyye yerine Türk edebiyatı, latife etmek yerine gülmek gibi sade ve anlaşılır şekilde telaffuz edebilmelidir (Gökalp 2006: 37).

Anlaşılacağı üzere Gökalp, dilde birliğin kültürel birliği inşa edebileceğini ifade ederek korumacı, yekpare ve ulusal dil anlayışını benimsemiştir. Nitekim dil, millî birlik ve bütünlüğün sağlanmasında, bir toplumun millî kimliğini oluşturmasında en güçlü dayanak noktalarından birisidir. Gökalp'in esas amacı, sürdürülebilir, sağlıklı ve güçlü bir toplumsal yapı inşa edilmesinde gelenek, sanat ve dil gibi kültürel unsurların işlevsel özelliklerinden yararlanabilmek, farkındalık oluşturabilmektir. Çünkü dil kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu değil, konuşulan, etkileşimle yayılan, simgeler ve metaforları kapsayan tarihsel bir sürece işaret etmektedir (Ünalan 2012: 3). Dili yaşatansa milletler olmuştur. Gökalp'in dil üzerine görüşleri Türkçenin bağımsızlığını koruyabilmek ve dili anlaşılır, sade hâle getirebilme çabaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Dilin sadeleştirilmesi düşüncesi, Türkçenin Arapça, Farsça ve Rumca gibi dillerin kip, tamlama, çekim ekleri ve cümle yapılarından arındırılması amacını gütmektedir. Dilin sade olması Osmanlı yazı dili gibi belirli bir zümreye ait şiir ya da sanat dili olmasından çıkarılıp bütün halkın konuşabildiği anlaşılır bir dil hâline gelmesiyle mümkün olabileceği düşünülmektedir.

KÜLTÜR MÜ? HARS MI?

Ziya Gökalp'in sosyolojik çalışmalarının temelini oluşturan kültür kavramı, toplumsal yaşamı kuşatıcı niteliklere sahip bir olgudur. Gökalp'in farkındalık oluşturmak istediği husus, bir toplumu geçmişten geleceğe taşıyan maddi veya manevi değerlerin o toplumun millî kimliğini ve benliğini oluşturduğu düşüncesidir. Fransızca 'da yer alan "Cultura" kavramından Türk diline geçen bu kelimenin yerine uygarlık kavramı da kullanılabilmektedir (Gökalp 2015: 13).

Ulus devlet anlayışının geliştiği 20. yüzyıl başlarında Batı medeniyetinde başlıca iki kültür modeli bulunmaktadır ki bunlar Alman ve Fransız kültür modelleridir. Fransız kültür modeli, aydınlanma ve bilimselliğe dayalı, bireysel yönelimlere öncelik veren kültür ve medeniyeti ayrılmaz bütün kabul eden bir yaklaşımdır (Çolak 2014: 14). Alman kültür modeli ise Romantik felsefe geleneğinden beslenen, duygusal eğilimleri içinde barındıran, Fransız kültür modeline tepkisel olarak gelişmiş, toplumsal ruhu kültür olgusunda arayan bir karakteristiğe sahiptir. Fransız kültür modelinin ulus devlet merkezli ve asimilasyonist bir eğilime sahip olduğu, Alman kültür modelinin etnik ve kültürel temelde millî bir vatandaşlık nosyonu öngördüğü değerlendirilmektedir (İçduygu vd. 2013: 189). Alman kültür modelinde medeniyet yerine kültür olgusu ön planda olup, toplumların gelenek, inanç, ahlak, estetik ve davranışlarıyla gerçek manada kimlik ve ruh kazanabileceği düşüncesi yer almaktadır (Çolak 2014: 15). O hâlde bir toplum var olan sosyal ve ahlaki alışkanlıklarıyla yani kültürüyle kişilik kazanabilmektedir. Romantik kültür modelinde kültür ve medeniyet ayrımı söz konusu olup, kültür ve medeniyet tezleri çatışma hâlinde değildir. Bu bakımdan Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımı düşüncesinin Alman kültür modelinden beslendiği değerlendirilebilir.

Türk toplumsal tarihinde kültür kavramını ve içeriğini çözümleyen ilk kişi olan Gökalp, kültür yerine "hars" kelimesini kullanmayı uygun bulmuştur. Arapça'da tarla sürmek, ekin ekmek ve ekin yetiştirmek gibi anlamlara sahip olan bu kavramın çok boyutlu ve kapsayıcı niteliğine dikkat çeken araştırmacı, kültürü otantik dinamiklerden beslenen, bir millete ait sanat görüşü, dil, yaşam tarzı, ahlak ve felsefe anlayışı, dinsel görüş, iktisadı görüş, hukuk ve bilim yaşamının toplamı olarak tanımlanmaktadır (Gökalp 2005: 59). Bir toplumda yaşayan bireyleri ortak paydalarda buluşturan bu kavram, dayanışmayı, sosyal ve siyasal bütünlüğü tesis edebilen bir işleve sahiptir. Hars, ekonomi, sanat, dil, edebiyat, felsefe, din, ahlak, hukuk ve güzel sanatlar gibi birçok kurumu içine alan ve otantik ve mahalli karakteristikler taşıyabilen bir olgudur. Kültürün temelleri, toplumsal heyecan, toplumsal katılım, beğeni, toplumsal kabuller, duygusallık ve inançla ilgilidir. Kültürün bu karakteristikleri, kültürün taklit edilemez, halk inancına dayalı ve demokratik bir değer olduğunu göstermektedir (Arslan 2012: 11). Kültürün içine giren toplumsal kurumlar teknik ya da yöntemle icat edilip geliştirilmemiş, doğal yapısı ile şekillenmiş değerlerdir. Örnek vermek gerekirse dil, bir toplumun millî kültürünü oluşturan temel unsurlardan

birisidir. Dilin, belirli dilbilimsel yöntemler ya da prensipler kullanılarak değiştirilmesi oldukça güçtür. Bireyler gündelik konuşma kalıplarına bazı kelimeler ekleyebilirler fakat halkın büyük bir kısmının bu kelimeleri benimsemesi ve kullanabilmesi ile dil içinde değişimler olabilmektedir. Bu durum dilin doğal bir yapıya sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tokluoğlu'na (2012: 125) göre, Ziya Gökalp'in kültür anlayışı, Türkçülük düşüncesinin felsefi temellerini oluşturmuştur. Bu kültür anlayışının ahlaki, sanatsal, hukuki ve iktisadi bileşenleri bulunmaktadır. Gökalp'in benimsediği kültür nosyonu, etik, estetik, hukuk ve ekonomi gibi alanlarda ortaya çıkan unsurları içermektedir. Bu bağlamda, Gökalp'in, kültür milliyetçiliği anlayışını benimsediği söylenebilir. Bahsedilen kültür milliyetçiliği, etnik ya da ırksal bir birliği değil, fikirlerde, dilde, güzel sanatlarda, hukukta ve inançlarda birliği savunmaktadır. Bu perspektif, Gökalp'in millet kavramını, kültürel unsurlara dayanan bir birlik fikri üzerine inşa ettiğini göstermektedir. Gökalp, kültür milliyetçiliği düşüncesini benimseyerek, toplumun birliğini düşündüğü temelde, etnik ve ırksal ayrımların toplumsal bölünmeye yol açabileceği endişesini taşımıştır (Gürsoy-Çapcıoğlu 2006: 96).

Bir milletin ortak düşünce biçimlerinde, ortak sanat anlayışı ve ahlak yapısında buluşabilmesinin temel aparatı ise kültür olgusudur. Cumhuriyetin kuruluş dönemlerinde kültür ve uygarlık kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı bilinmektedir (Çolak 2017: 85). Öyle ki Osmanlı Devleti'nin çok uluslu devlet modelinin dağılmasından sonra cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda farklı ve yeni bir toplumsal yapı inşa etmek, yeni bir yaşam tarzı modeli sunabilmek adına dönemin bürokratları kültür aygıtını toplumsal ve hukuki bir araç olarak kullanmışlardır (Demir 2023b: 188). Yeni ve farklı bir anlam dünyası oluşturma, yeni toplumsal kurumlar inşa etme (Diyanet İşleri Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu) bu kültürel politikalardan bazıları olarak paylaşılabilir. Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında inşa edilen yeni kültür kurumlarında Ziya Gökalp'in fikirlerinin izini görebilmek mümkündür. Gökalp'in kültür yerine hars tabirini kullanması da düşündürücü ve anlamlıdır. Nitekim tarla sürmek, ekin ekmek ve ekin yetiştirmek gibi anlamlara gelen bu kavramla birlikte kültürün öğrenilebilen, öğretilebilen ve sözlü kültürel miras olan dil pratiği ile gelecek nesillere aktarılabilen yapısına işaret eden Gökalp'in millî kültür anlayışına sahip olduğu değerlendirilebilir.

Gökalp'teki kültür nosyonu, otantik dinamiklerle şekillenebilen, belirli bir coğrafyada yaşayan topluma özgü yaşam tarzı ve değerlerle sınırlıdır. Çünkü Gökalp, hars tabirini evrensel bir anlamda kullanmamış, kültür ve uygarlığın birbirinden farklı anlamlara sahip olduğunu vurgulamıştır (Colak 2003: 4). Örneğin Yunus Emre'nin şiir ve ilahileri Anadolu'da yaşayan Türklerin duygusal anlamda birbirine bağladığından kültür hareketiyken, Mevlana'nın şiirleri Ortadoğu, İran ve Müslüman toplumları arasında geniş çaplı bir etkileyiciliğe sahip olduğundan uygarlık ya da medeniyet hareketi olarak değerlendirilebilir (Gökalp 2016: 13). Kafesoğlu da (1984: 16) Gökalp'in

kültür ve medeniyet ayrımını savunmuş, uygarlık ya da medeniyetlerin tekil kültürlerin birleşimi sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Alanyazında kültür kavramıyla ilgili farklı kapsam ve içeriklerde tanımlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kavramların ortak tarafının ise kültürün belirli zaman ve mekânda yaşayan insanlara özgü yaşam tarzını temsil eden ve bu yaşam tarzı zemininde şekillenmiş değerler ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır (Demir 2023a: 7).

Gökalp, kültür ve medeniyeti birbirinden farklı şeyler olarak görmekte, ama bu iki sosyolojik olgunun ayrılamayacakları belirtmektedir. Gökalp, Türk kültürünün temel bileşeni olarak gördüğü Türk-İslam değerleriyle, Batı medeniyetinin evrensel değerlerinin sentezlenebileceğini düşünmüştür (Çolak 2014: 60). Dolayısıyla bu kültür modelinde Arap, Fars ve Türk kültürlerinden sentezlenen Osmanlı medeniyetinin toplumsal değer ve normları yer almamaktadır. Osmanlı medeniyetinin çük kültürlü ve heterojen yapısı yerine Türk ulusal kültürüne dayalı, homojen, yekpare bir kültür modeli inşa edilmesi anlayışı, Gökalp sosyolojisinin kültür olgusuna bakış açısını yansıtmaktadır. Diğer taraftan Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımı Batı medeniyetinden kendi kültürümüze ne tür maddi ve manevi içerikler kabul edilmeli? sorusuna ışık tutmaktadır. Gökalp'in anlayışı, Batı medeniyetinden bilimsel, teknolojik değerlerden yararlanılması fakat mahalli kültürün korunması ve geliştirilmesi fikrine dayanmaktadır.

ZİYA GÖKALP VE UYGARLIK ANLAYIŞI

Ziya Gökalp'in uygarlık hakkındaki görüşleri, Türk toplumunun kültürel ve siyasal yapısının şekillenmesiyle yakından ilgilidir. Bu doğrultuda Gökalp'in uygarlık düşüncesinin temelinde Türk toplumunun Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçiş yapması, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu devlet yapısının dağılması ve ulus devlet yapısına geçişi büyük öneme sahiptir (Tuna 1986: 51; Çelik 2006: 45; Yıldırım 2013: 12).

Uygarlık, farklı ve çeşitli kültürlerin bir araya gelmesiyle oluşan, evrensel değerler olarak ifade edilebilir (Gökalp 2005: 60). Kültür ise otantik (mahalli) karakteristikler taşıyan ve orijinal pratiklerdir. Uygarlık, kültürün aksine taklit edilebilir bir yapıya sahiptir (Özkan-Altunay 2023: 486). Örneğin Batı uygarlığından bahsedildiğinde bu uygarlığın oluşmasını sağlayan Fransız kültürü, Alman ve İngiliz kültürü gibi unsurlardan bahsedilebilir. Kültürü var eden unsurlar genel itibarıyla duygusal ve sezgisel kaynaklıdır. Batı uygarlığı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan toplumları kapsayan bir kavramdır (Huseynova 2020: 85). Uygarlık, organize ya da sistematik bir çaba, çalışma ya da girişim ile inşa edilebilen toplumsal ilerleme, bilgi birikimi veya teknolojik kuruluşları ifade ettiğinden uygarlığın yapay, kültürün ise doğal bir yapıya sahip olduğu değerlendirilebilir (Arslan 2012: 12; Kongar 1989: 33). Gökalp'e göre (2016: 21) "medeniyet, aynı seviyede gelişmişlik düzeyine sahip toplumların toplumsal yaşamlarının bir bütünü" olarak tanımlanmaktadır.

Kültür, ulusal bir karakteristiğe sahipken uygarlık uluslararası bir bütünlüğe dayanabilmektedir. Kültür ve uygarlık kavramlarının birbirinden farklı içeriklere sahip olduğu düşünülmesine karşın bir ulusal kültür, bir uygarlık dairesi içerisinde yer alabilmektedir. Uygarlık olgusu da kendiliğinden ortaya çıkmış bir kavram olmayıp bilakis kültürlerin birleşmesiyle gelişmiştir. Batı uygarlığı, Hint uygarlığı, İslam uygarlığı bir düşünüş, yaşam tarzı ve idealleri içermektedir (Demir 2023a: 11). Her birinin ayrı bir uygarlık dairesi ve bu daireye mensup alt kültürleri mevcuttur. Uygarlık değişimi çok kısa bir süre zarfında olan ya da biten bir olay değil bir geçiş süreci ve zaman gerektiren bir olgu olarak kabul edilebilir. Nitekim Türklerin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu iki farklı uygarlık değişim sürecinden bahsedilebilir. Birincisi, 751 Talas Savaşı sonrasında Türk topluluklarının Müslümanlığı zamanla benimsemesiyle birlikte Türkler İslam uygarlığı dairesine girmişlerdir. İkinci uygarlık değişimi ise 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle Osmanlı-Türk toplumu Batı uygarlığının hukuki, idari, teknolojik ve askeri üstünlüğünü kabul etmiş, yönünü Batı uygarlık dairesine dönmüştür. Bu yaşanan sürecin, uygarlık değişim ve dönüşümü açısından işlevsel bir örneklem oluşturduğu düşünülmektedir (Demir 2023a: 10). Esasen bakıldığında toplumların benzeşen yönleri, maddi unsurlarının uygarlığı oluşturduğu, farklılık ve duygusallık atfedilen unsurların ise kültürü inşa ettiği düşünülebilir.

Gökalp, bir toplumun çağdaş bir toplum olabilmesi için dilinin anlaşılabilir ve sade olması gerektiğine inanmış, toplumsal hafıza ve erdemin toplumun köklerinde olduğunu kabul etmiş bir düşünürdür. Bu bağlamda bir toplum, içinde bulunduğu çağın sosyal, ekonomik ve toplumsal değişim ve gelişimlerine kapalı olmamalıdır. Bir toplum, teknoloji, fen ve bilgi birikimi açısından güçlü bir uygarlık dairesinin mensubu olmalı fakat kendi öz kimliğini koruyarak kendi değerleri üzerine gelişim ve değişimleri takip edebilmelidir. Uygarlık seviyesinde çok ileriye gitmesine karşın Mısırlıların, daha güçlü bir kültürel yapıya sahip Fars toplumuna mağlup olmaları bu bakımdan önemlidir (Gökalp 2006: 22). Gökalp'in kültür ve uygarlık görüşünde bir tartışma ya da çatışma söz konusu değildir. Zira, kültür ve uygarlık birbirleriyle yakından bağlantılı ve tamamlayıcı kavramlar olarak ön plana çıkmaktadır. Kültürü, duygusal ve halk inancına dayalı otantik manevi zenginlikler olarak gören düşünür, uygarlığın seçkin, belirli bir eğitim seviyesi, ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip toplumların maddi değerleri olarak kabul etmektedir. Bu vizyonda uygar bireyin, toplumsal değişim ve gelişimlere açık, başka toplumların kültürlerini tanımaya ve bilmeye istekli, pozitif, yapıcı karakterli olduğu söylenebilir.

Gökalp, Osmanlı-Türk toplumunun kendi dili, inanç, gelenek ve toplumsal kurumlarını korumak şartıyla uygar bir toplum hâline gelebilmesinin teknik olarak mümkün olduğu fikrini savunmuştur (Çakmak vd. 1976: 146; Arslan 2012: 18). Öyle ki Gökalp (2005: 75, 86), örnek rol modeli olarak Batı uygarlığı modelini benimseyen ve uygar bir toplum hâline gelen Japonya'yı örnek vermiştir. Japonya, kendi dili, inanç ve kültürel karakteristiklerini muhafaza ederek, bilimsel, teknolojik ve evrensel

değerleri benimseyebilmiş bir toplum olmuştur. Japonya, fiziki olarak Avrupa ve Amerika kıtalarına yakın bir ülke değildir. Bunun yanında Japonya, dil yapısı ve inanç bakımından da Batı uygarlığından ayrılmaktadır. Bu durum Türk toplumunun Batı uygarlığının değerlerini benimseyebilmesi açısından etnik, dil ve dinsel unsurların belirleyici rol oynamadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Gökalp, içinde yaşadığı Osmanlı-Türk toplumunun giderek dağılmaya doğru gittiğini fark etmiş bir düşünürdür. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 600 yıl boyunca muhafaza ettiği, çok uluslu kültürel yapı, ahlak ve dinsel yaşam, gelenek ve değerlerin uygar bir toplum olma bağlamında engel teşkil ettiğini düşünmüştür. Türkçülük akımının fikir babalarından kabul edilen Gökalp, yeni bir dünya görüşü, yeni bir toplumsal yapı ve yaşam tarzı, farklı bir anlam dünyası inşa etme fikrinin zorunlu hâle geldiğine kanaat getirmiştir. Doğrudan Osmanlı-Türk toplumsal yapısını Batı toplumlarının değer ve toplumsal kabullerine eklemlemek mümkün olmadığından Gökalp, tarihsel referanslara başvurmak yoluna gitmiştir. Osmanlı-Türk toplumunun Türklüğünü ve İslam dinini korumak suretiyle Batı uygarlığının felsefi, toplumsal, ekonomik ve teknolojik deneyim ve uygulamalarından yararlanmayı düşünmüştür. Bunu yapabilmenin ön koşulu ise Osmanlı'nın tarihsel ve toplumsal mirasını olumsuz eleştirisini yapabilmektir. Gökalp'in düşünce biçimi ve fikirlerinin cumhuriyetin ilanı sonrasında karşılık bulduğu söylenebilir. Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kabul edilmesi, öğretim birliği yasasının kabul edilmesi, saltanat ve hilafetin kaldırılması, miladı takvimin kabulü, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi ulusal kurumların inşa edilmesi, pozitif tarih yazıcılığı anlayışının gelişmesi bu düşünceyi destekler niteliktedir.

SONUÇ

Ziya Gökalp, dil, kültür ve uygarlık alanındaki görüşleriyle Türk toplumsal düşünce dünyasına önemli katkıda bulunmuş bir toplumbilimcidir. Türk sosyolojisinde kültür kavramının tanımını ve anlamını açıklayan ilk toplumbilimci olan Gökalp, Batı medeniyetinin Alman kültür modeli anlayışından etkilenmiştir. Ortak ulusal değerler oluşturmak suretiyle güçlü bir toplumsal yapı inşa etmek fikrine dayanan kültür modelinde, yekpare, homojen ve otantik normlara bağlı etnik-kültürel birlik anlayışı egemendir. Gökalp'in kültür, dil ve uygarlık hakkındaki görüşleri sosyolojik bir içerik yanında zengin bir siyasal kültürü de içermektedir. Osmanlı-Türk toplumunun içinde bulunduğu zor koşullara tanıklık eden Gökalp, Osmanlı-Türk toplumunu yaşatabilmek, siyasal ve toplumsal varlığına sahip çıkabilmek adına kültür ve uygarlık çözümlemesine işlevsel bir anlam yüklemiştir.

Dili, kültürün nüvesi olarak gören Gökalp, kültür ve uygarlık nosyonunu gelecek inşa etmek için bir vizyon aracı olarak kullanmıştır. Tarihsel referanslara başvuran Gökalp, Türkçü olmak, Müslümanlık inancını muhafaza etmek ve toplumun

Batılılaşması fikrini savunmuştur. Nitekim XX. yüzyıl uluslararası arenada modern (ulus) devlet modelinin ön plana çıktığı, millî devlet ve milliyetçilik akımlarının güçlendiği bir döneme rast gelmektedir. Gökalp, güçlü toplumsal yapı ve güçlü sosyal sermayenin sürdürülebilir ve tek vücut olmuş toplumlarda bulunduğu düşüncesine inanmış, millî kültürün bir mekanizma görevi üstlenebileceği görüşünü benimsemiştir.

Uygarlığı uluslararası maddi unsurların birleşimi, kültürü ise özgün, doğal, otantik, manevi hissiyat ve duygular olarak yorumlamıştır. Bir toplumun millî kimliğini inşa eden başat unsurların başında dil pratiği geldiğini kabul eden Gökalp, dilde anlaşılır, çağdaş ve sade olabilme düşüncesine bağlı kalmıştır. Halkın konuştuğu İstanbul Türkçesi'nin aynı zamanda yazı dili olması gerektiğini belirten düşünür, Türkçenin ifade gücü yüksek bir dil olduğunu Türk halk edebiyatı referanslarına başvurmak suretiyle açıklamıştır. Dili sadece bir iletişim aracı olarak görmeyen Gökalp, millî ideal, millî kimlik ve millî kültürün dil kurumu üstüne inşa edildiğini bu sebeple dilin toplumsal yaşamda önemli bir işleve sahip olduğunu vurgulamıştır. Kültürü uygar ve çağdaş bir toplum hâline gelebilmenin yapı taşı olarak gören Gökalp, Osmanlı Devleti'nin dil başta olmak üzere çok uluslu yapısı ve iktisadi politikalarını olumsuz biçimde eleştirmiştir. Bu eleştirinin temelini doldurabilmek için geçmiş referanslara ve Türk tarihine başvuran Gökalp, yeni bir yaşam tarzı, anlam dünyası ve değerler sistemi inşa etme fikrinin zorunlu olduğunu anlatmıştır.

Durkheim ve Tönnies gibi sosyologların görüşlerinden de etkilenen Gökalp, dili kültürün ayrılmaz parçası, kültürü de uygarlığın temeli kabul etmiştir. Bu bağlamda Ziya Gökalp'in kültür ve kültür politikalarının kapsamını ve içeriğini kendi tezleriyle sentezleyerek sunduğu anlaşılmaktadır. Gökalp'in dil, kültür ve uygarlık hakkındaki görüşleri zengin bir toplumsal ideal ve inanca dayanmaktadır. Dil, kültür ve uygarlık kavramlarını Türk sosyolojisinde ilk çözümleyen aynı zamanda devlet ve toplum modeli öneren Gökalp, fikirleri, düşünce biçimi ve özgün bakış açısıyla Türk sosyolojisine zengin bir katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

ARSLAN, M. (2012). "Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık Anlayışı". *Istanbul Universty Journal of Sociology*, 3/10: 11-19.

BALTACIOĞLU, İ. (1964). "Ziya Gökalp". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 5: 1-7.

BERKES, N. (1954). "Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism". *The Middle East Journal*, 375-390.

COOPER, H. M. (1998). *Synthesizing Research: A Guide for Literature Reviews* (Vol. 2). Sage.

ÇAKMAK, A., EKE, B., ÖKTEN, A., ÖZDENİZ, N. (1976). "Ziya Gökalp Forumu". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 14: 140-159.

ÇELİK, C. (2006). "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/21: 43-63.

COLAK, Y. (2003). "Nationalism and the State in Turkey: Drawing the Boundaries of 'Turkish Culture'in the 1930s". *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 3/1: 2-20.

ÇOLAK, Y. (2014). *Türkiye'de Devletin Kimlik Krizi ve Çeşitlilik* (2. Baskı). Ankara: Kadim yayınları.

ÇOLAK, Y. (2017). *Türkiye'de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945*. Ankara: Liberte Yayınları.

DEMİR, E. (2023a). *Abdallar Üzerine Etnografik Bir Alan Araştırması: Antalya Abdalları Kültür, Kimlik ve Toplumsal Değişme.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü.

DEMİR, E. (2023b). "Türkiye'de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945". *Yasama Dergisi*, 46: 187-191.

GÖKALP, Z. (2005). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

GÖKALP, Z. (2006). *Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak.* İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

GÖKALP, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.

GÖKALP, Z. (2016). *Hars ve Medeniyet*. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.

GÜRSOY, Ş., ÇAPCIOĞLU, İ. (2006). "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47/2: 89-98.

HEBERLE, R. (1937). "The Sociology of Ferdinand Tönnies". *American Sociological Review*, 9-25.

HUSEYNOVA, N. (2020). "Ziya Gökalp Düşüncesinde Kültür ve Uygarlık Sorunu". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/3: 85-96.

İÇDUYGU, A., ÇOLAK, Y., SOYARIK, N. (2013). "What is the MATTER with Citizenship? A Turkish Debate". *Middle Eastern Studies,* 35/4: 187-208.

KAFESOĞLU, İ. (1984). "Milli Kültür-Siyaset İlişkisi". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* 4: 1- 17.

KAPLAN, M. (1989). *Kültür ve Dil* (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 6. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

KONGAR, E. (1989). *Kültür Üzerine.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÖZDENİZ, N. (1976). "Ziya Gökalp ve Türkleşmek". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 14: 25-46.

ÖZKAN, A., ALTUNAY, Z. (2023). "Siyasal ve Kültürel Dönüşümü Ziya Gökalp'in Medeniyet Algısı Üzerinden Değerlendirmek". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24/3: 483-491.

PARLA, T. (1985). *The Social and Political thought of Ziya Gökalp: 1876-1924* (Vol. 35). Brill.

THOMPSON, W. E., HİCKEY, J. V. (2005). *Society in Focus: An Introduction to Sociology* (The newly revised and expanded 5. edition). Pearson.

TOKLUOĞLU, C. (2012). "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28/84: 104-143.

TUNA, K. (1986). "Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 21: 51-67.

TÜRKMAN, S. (2010). "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp". *Atatürk Dergisi*, 3/4: 135-161.

ÜNALAN, Ş. (2012). *Dil ve Kültür*. Ankara: Eskiyeni Yayınları.

YILDIRIM, A. (2013). "Ziya Gökalp'te Toplumsal Değişme: "Kültür-Uygarlık Tezi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/9: 1-20.